

УДК 330.342:303.725.2 Доц. Я.В. Кульчицький, канд. екон. наук – УкрДЛТУ

ЦІННОСТІ У КОНТЕКСТІ ПРІОРИТЕТНИХ КРИТЕРІЇВ ПОРІВНЯННЯ СУЧАСНИХ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Досліджуються зміст і роль панівних суспільних цінностей та інституцій у функціонуванні еколого-економічних систем. Автором обґрунтовується точка зору, згідно з якою цінності є пріоритетним критерієм порівняння сучасних еколого-економічних систем.

Doc. Ya.V. Kul'chyts'kyi – USUFWT

Valuables in context of priority-driven criteria comparison of contemporary ecological-economic systems

In article investigate maintenance and role of ruling social valuables and institutes in functioning of ecological-economic systems. By Author substantiate point of view, in obedience to which the valuables are by priority-driven comparison criterion of contemporary ecological-economic systems.

Key words: the ecological-economic system, scientific category, systematic approach, complicated system, ruling social valuables and institutes, priority-driven comparison criteria, contemporary ecological-economic systems.

Дороговказом наукових досліджень, присвячених методологічним проблемам порівняння еколого-економічних систем, упродовж останніх двох десятиліть і по нинішній час була і залишається актуальною концепція видатного українського ученого світового рівня Б. Гаврилишина. Незважаючи на кардинальні зміни у процесі світової економічної еволюції, глибокі суспільні трансформації переважна більшість його підходів, на наше глибоке переконання, не втратила своєї актуальності і наукової конструктивності. Практика економічних і суспільних трансформацій у різних регіонах світу наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. підтвердила правильність концепції Б. Гаврилишина та його прогнозів щодо конкретних типів еколого-економічних систем. Сам автор, періодично виступаючи з науковими статтями, інтерв'ю, продовжує відстоювати власну методологію при внесенні незначних доповнень [1]. Ці наші оцінки і висновки зумовили потребу окремо зупинитися на концепції Б. Гаврилишина і зробити спробу дещо розвинути деякі ідеї ученого з урахуванням реалій ХХІ ст.

Еколого-економічну систему Б. Гаврилишин розглядає у контексті архітектури суспільного ладу. На його думку, суспільний лад, як певна система, містить такі важливі компоненти, як: цінності – переконання, що впливають на стосунки між індивідами або групами, на відносини всередині суспільства; політичне правління – сукупність політичних інституцій та процедур; власне економічну систему – спосіб організації виробництва і розподілу створеного у суспільстві багатства [2, ст. 12-15].

У трактуванні змісту еколого-економічної системи Б. Гаврилишин ключову роль відводить панівним суспільним цінностям. При цьому вчений-економіст вважає, що існує кілька прототипів цінностей, а відповідно й форм правління та еколого-економічних систем, кожен з яких має свої переваги й

недоліки: одні з них привабливіші з гуманістичної точки зору, інші – з політичної, філософської або соціальної, ще інші зумовлюють кращі економічні досягнення [2, ст. 12].

Б. Гаврилишин пропонує своєрідний спосіб типологізації цінностей для порівняльного аналізу суспільних ладів та еколого-економічних систем різних націй-держав, що пов'язаний з тим ступенем значущості у світогляді особистості, який вона приписує самій собі, іншим особам або громаді в цілому [2, ст. 124]. Так, усі цінності він поділяє на три основні види: індивідуалістсько-конкурентні; групово-кооперативні; егалітарно-колективістські.

Суть індивідуалістсько-конкурентної парадигми цінностей полягає у тому, що кожний індивідуум являє собою унікум. Отже, кожну людину турбують власні потреби і прагнення, і змістом її життя є пошук власних шляхів самоутвердження та самовираження. У найбільш чистому вигляді дана парадигма сформувалася у США та Канаді. Індивідуалізм належить до низки засадничих, "класичних" інституційних цінностей, що притаманні капіталізму. Він є тісно пов'язаний з інститутом приватної власності. Володіння приватною власністю, по-перше, стимулює особисту ініціативу, мета якої – досягнення успіху через конкуренцію і важку працю, по-друге, надає певну гарантію захисту прав особи від втручання з боку держави. Це означає, що необхідним реквізитом індивідуалізму є обмежена роль держави.

Проте ідея суворого індивідуалізму назавжди залишилася перебільшено-романтизованою рисою характеру підкорювачів Америки. Поступово індивідуалізм у Західних країнах, на думку американського економіста М. Шніцера, був до певної міри заміщений ідеєю рівноправності. Занепад індивідуалізму пов'язується переважно з умовами міського індустріалізованого життя [5, ст. 60].

У межах індивідуалістсько-конкурентної парадигми цінностей вважається, що суспільне благо є побічним продуктом прагнення особистості до самореалізації. Суспільство, побудоване на сприянні устремлінням індивідуума, служінню його інтересам, "приречене" жити заможнo [2, ст. 124-126].

Групово-кооперативна парадигма цінностей розглядає індивідуума тільки як частину Всесвіту загалом і як частину суспільного ладу зокрема. Основні принципи цієї парадигми ґрунтуються на постулаті, що людина – це тільки частинка світобудови, яка сенс свого призначення й існування шукає у суспільстві. Кожний індивідуум мусить добровільно знайти своє місце у структурі суспільства, щоб вона могла надійно функціонувати. Достоїнства людини оцінюються її бажанням жити відповідно до сподівань інших і не демонструвати свої переваги. Такі погляди на добродішність формують поведінку, яка є більшою мірою груповою, ніж індивідуально-орієнтованою, більш узгодженою, ніж конкурентною. Стосунки між індивідуумами базуються скоріше на зобов'язаннях і прихильності, ніж на перевагах і договірних угодах [2, ст. 127-131].

Егалітарно-колективістська парадигма цінностей (від французького "egalite" – рівність) розглядає людину як члена громади, невіддільного від суспільства, як частину, складовий елемент колективної сукупності. Основу егалі-

тарно-колективістських цінностей становлять колективістські ідеї та ідеали, які походять від певних етичних мотивів, релігійних вірувань, але найчіткіше вони окреслені у марксистській політико-економічній теорії [2, ст. 131-136].

Таким чином, на думку Б. Гаврилишина, перелічені види, парадигми суспільних цінностей та форми політичного правління визначають основні прототиби еколого-економічних систем.

Розглянута вище концепція ґрунтується на характеристиці еколого-економічних систем за такими п'ятьма ознаками: головний мотив і/або критерій діяльності (максимізація приросту, прибутку чи виробництва, життєздатність); характер власності (приватна, державна чи колективна); характер ринку (вільний, керований чи контрольований); роль уряду в економічній системі; першопричина і головна мета (економічна, соціальна чи політична) [2, ст. 151-152].

Формалізовано "прагматична модель" Б. Гаврилишина матиме такий вигляд:

$$EEC = f(K, B, P, U, M),$$

де: *EEC* – тип еколого-економічної системи; *K* – головний мотив і (або) критерій діяльності; *B* – характер власності; *P* – характер ринку; *U* – роль уряду; *M* – першопричина і головна мета.

Продовжуючи розгляд теоретичної концепції порівняння еколого-економічних систем Б. Гаврилишина, необхідно зазначити, що спираючись на положення про визначальний вплив цінностей як структурного компоненту суспільного ладу на форму політичного правління і власне тип еколого-економічної системи, учений виводить з трьох основних парадигм цінностей відповідні їм різновиди інших компонентів суспільного ладу. До речі, що стосується політичного правління, Б. Гаврилишин аргументовано доводить його важливу роль у забезпеченні сталого розвитку еколого-економічної системи: "Тимчасового економічного прогресу можна досягти за різних форм політичного правління, але триваліший період економіка функціонуватиме ефективно тільки тоді, коли політичний лад та його інституції будуть прийнятні для широких верств населення і за умови існування соціальної справедливості, а також миру у суспільстві" [2, ст. 219].

Характеризуючи еколого-економічну систему нинішньої Об'єднаної Європи, Б. Гаврилишин вважає, що там застосовують змішану модель, взявши якусь частину від однієї теорії й ще щось – від іншої: "Європейський Союз, може, себе ще чітко й не визначив, але такі речі, як соціальне партнерство (співпраця між профспілками та урядами), як підтримання певного рівня соціального забезпечення громадян у ньому враховують значно більше, ніж у Сполучених Штатах Америки. Там, за океаном, я б сказав, панує примітивний капіталізм, в якому соціальні аспекти стоять на другому плані... справжнє досягнення ЄС – соціальна справедливість і соціальне забезпечення" [1].

М. Шніцер при порівнянні еколого-економічних систем наголошує на існуванні різниці між країнами з капіталістичним укладом і його аналіз загалом підтверджує тезу про неповторність національних парадигм цінностей,

навіть при однакових типах еколого-економічних систем: "Сьогодні у світі існує кілька форм капіталізму. Згідно з одним підходом до розрізнення цих форм порівнюються індивідуалістичний різновид капіталізму (США, Канада і Велика Британія) з комунітарним капіталізмом (Європа, Японія). Індивідуалістичний капіталізм є конкурентною системою, де окремі особи і компанії борються за успіх і де присутній елемент філософії соціального дарвінізму. Комунітарний капіталізм є системою, де у центрі уваги знаходиться група людей і де особа чи компанія досягають успіху як члени команди. За іншим підходом до розрізнення форм капіталізму постулюються три його різновиди – індивідуальний (США), соціально-ринковий (Німеччина, Західна Європа), державно-керований (Японія)" [5, ст. 40].

Проведений аналіз концепції порівняння еколого-економічних систем, запропонованої Б. Гаврилишиним, свідчить про те, що поняття панівних суспільних цінностей справді є визначальним як щодо видів політичного правління, так і щодо конкретних типів еколого-економічних систем. У праці "Дороговкази в майбутнє: до ефективніших суспільств" учений постійно наголошує, що "... задоволення потреб більшості людей залежить від функціонування економічної системи, політичного правління і взаємодії між ними, причому та економічна система, і політичне правління визначаються моральними цінностями суспільства" [2, ст. 211]. У цьому контексті хочемо дещо ширше торкнутися проблеми цінностей.

Зарубіжна й українська економічна наука протягом ХХ ст. і по нинішній день аргументовано обстоюють ідею про неекономічні чинники економічного розвитку. При цьому ключовими категоріями виступають поняття "інституції" та "цінності". Зокрема, американський учений В. Гамільтон писав: "Інституції – це словесний символ для кращого опису суспільних звичаїв. Вони означають домінуючий і постійний спосіб дії, що став звичкою для якої-небудь соціальної групи чи традицією для нації" [7]. На цій підставі можна зробити висновок про те, що господарська діяльність людей регулюється, насамперед, звичаями і традиціями, етичними нормами поведінки, національною психологією тощо [3, ст. 41].

Сучасний дослідник Д. Норт підкреслює вагому роль інституцій у суспільному розвитку та еволюції еколого-економічних систем: "Головна їх роль у суспільстві полягає у тому, щоб зменшити невизначеність шляхом встановлення постійної (але не обов'язково ефективної) структури людської взаємодії. Однак стабільність інституцій у жодному разі не суперечить тому фактові, що вони змінюються. Всі інституції – від звичаїв, кодексів і норм поведінки до статутного і загального права та контрактів між індивідами – поступово змінюються, а тому відбуваються безперервні зміни доступних нам варіантів вибору" [4].

Таким чином, кожній нації притаманні свої цінності, які з плином часу зазнають певних змін: "перехідні" цінності характеризують перехідні системи [6]. У цілому, як аргументовано зазначають львівські учені О. Ковалюк, Г. Лех, С. Реверчук, "сталість і мінливість цінностей пояснюється існуванням тріади суспільних інститутів: сім'я, церква, школа. Безумовно, на цінності та-

кож впливають уряди і засоби масової інформації. Внутрішні цінності людини формуються під впливом її власної життєвої позиції, освіти, а також представників її покоління" [3, ст. 42].

Підсумовуючи, хочемо наголосити, що, на наше переконання, головним, фундаментальним, загальним об'єктивним критерієм порівняння сучасних еколого-економічних систем, що визначає вектор їх стратегічної трансформації на порозі ХХІ ст., є панівні суспільні цінності. Такий методологічний підхід впливає з трактування нами змісту еколого-економічної системи як наукової категорії і розуміння місця у ньому саме системи панівних у суспільстві цінностей. При цьому під цінностями ми розуміємо ставлення до природи, людської, економічної діяльності та її результатів, форм власності, способів організації виробництва і розподілу, майнової нерівності, розуміння ідеї соціальної справедливості, що фіксується на рівні суспільної, зокрема, економічної, політичної, екологічної свідомості та у цій формі визначає загальну, економічну та екологічну культуру.

Глибинною основою будь-якої еколого-економічної системи, що характеризує її "обличчя", є домінуючі цінності. При цьому, на нашу думку, йдеться про цінності у найширшому розумінні, а не тільки про власне екологічні, економічні чи, зокрема, ринкові цінності. Так, національні, релігійні переконання, буденна свідомість, що має соціальне та регіональне забарвлення, а також ринкові, політичні цінності і т.п. сукупно впливають на стосунки всередині суспільства, його еколого-економічної системи. Адже кожен індивідум є носієм цілого спектру поглядів, має свої економічні та ін. інтереси, що зумовлено пріоритетними ціннісними критеріями та орієнтирами. Звичайно, на рівні суспільства у кожний конкретний момент його історичного розвитку та внутрішніх і зовнішніх обставин існує якийсь середній, домінуючий "зріз" цінностей, що у кінцевому підсумку активно впливає на функціонування та еволюцію еколого-економічної системи. Таким чином, парадигма цінностей з історичної перспективи є виявом ментальності, сукупністю звичаєвих ознак суспільного ладу, а у широкому розумінні – це база для прояву певного типу еколого-економічної ідеології.

Література

1. Гаврилишин Б. Світ заговорить про українське диво!// Експрес. – 2001. – 30 серпня – 6 вересня. – С. 17.
2. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє: до ефективніших суспільств. Доповідь Римському клубові: Пер. з англ. – К.: Основи, 1993. – 238 с.
3. Ковалюк О.М., Лех Г.А., Реверчук С.К. Сімейні господарства України: принципи, механізми, перспективи: Навч. посіб./ За ред. – С. Реверчука. – К.: Атіка, 2002. – 176 с.
4. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки: Пер. з англ. – К.: Основи, 2000. – С. 16.
5. Шніцер М. Порівняння економічних систем. – К.: Основи, 1997. – 519 с.
6. Энжел Дж. Поведение потребителей. – СПб.: Питер Ком., 1999. – С. 768.
7. Hamilton W. Institution// Encyclopedia of the Social Sciences. – N.Y., 1932. – V. 8. – P. 84.